

Arcybiskup Polski, Splitu, Kalocsy czy Ostrzyhomia odbiorcą listu Paschalis II (JL 6570, WH 952)?

Martin Brett, *Some new letters of Popes Urban II and Paschal II*, „Journal of Ecclesiastical History” 58, 2007, s. 75–96.

Zaledwie cztery dekretały papieskie z XII w. są wiązane w *Bullarium Poloniae* z polskimi odbiorcami¹. Chronologicznie najwcześniejszym z nich jest list papieża Paschalis II (1099–1118) z incipitem *Significasti frater karissime*². Tekst tego listu zachował się w *Żywocie Paschalis* pióra kardynała Bosona (znanym dopiero z kopii z XIII w.) oraz w przynajmniej jedenastu zbiorach prawa kanonicznego od *Appendix concilii Lateranensis* z Lincoln z 1184 r. i *Collectio Bambergensis*, sporządzonego w Tours w 1184 r., począwszy, a na *Liber Extra* Grzegorza IX z 1234 r. skończywszy³. Ze względu na różne warianty pisowni adresu listu (*Poloniensi, Polonorum, Polinensi, Palonien., Poliensi, Poloniensis, Palmono, Coloniensi, Palerm., Panormitano*) trudno go jednoznacznie przyporządkować konkretnemu odbiorcy⁴.

W historiografii polskiej Władysław Abraham już u schyłku XIX w. autorytatywnie orzekł, że list ten nie dotyczy wcale Polski, lecz arcybiskupstwa podległego Koronie węgierskiej, więc należałoby zaprzestać jego cytowania w pracach nad dziejami Kościoła polskiego⁵. Stanowisko tego uczonego podtrzymała Zofia Kozłowska-Budkowa w swoim sumiennym *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej* zaznaczając, że „Spalato czy Ostrzyhom, nie tu miejsce rozstrzygać”⁶. Równocześnie Mieczysław Gębarowicz⁷ ogłosił na temat tego listu obszernie studium źródłoznawcze, w którym kategorycznie opowiedział się za polskim odbiorcą i na dodatek połączył go ze sprawą św. Stanisława. Swoje wywody zakończył retorycznym pytaniem: „Czy nauka nasza nie miała rzeczywiście pilniejszego zadania, jak rezygnować dobrowolnie ze źródła o tym ciężarze gatunkowym?”⁸. Kolejni polscy badacze tego zagadnienia — Gerard Laubda⁹, Jadwiga Karwasińska¹⁰, Irena Sułkowska-Kuraś wraz ze Stanisławem Kurasiem¹¹ — stanęli po stronie Gębarowicza. Także Zofia Kozłowska-Budkowa wycofała się ze swojego pierwotnego stanowiska, pisząc: „należy przyjąć, że bulla ta była wysłana do Polski”¹². Nawet w międzynarodowej kanonistyce¹³, czy w nowszej historiografii

¹ Zob. Bull. Pol. I, nr 8, 26, 30, 36. Ostatnio dekretal Lucjusza III (ibid., nr 26) jest jednak jednoznacznie odnoszony do biskupa w Chur, a nie krakowskiego, zob. K. Baaken, U. Schmidt, *Papstregesten 1124–1198*, Teil 4, 2: 1184–1185 (J. F. Böhrer, *Regesta Imperii IV*, 4), Köln–Weimar–Wien 2006, nr 2077.

² Bull. Pol. I, nr 8.

³ Zob. najobszerniejsze zestawienie podstawy rękopiśmiennej ze szczególnym uwzględnieniem tradycji dekretalistycznej: „Walther–Holtzmann–Kar-tei”, nr KI 1072 = WH 952 = JL 6570, dostępne *online* w witrynie internetowej Stephan Kuttner Institute of Medieval Canon Law w Monachium <<http://www.kuttner-institute.jura.uni-muenchen.de>>.

⁴ W ostatnim wydaniu przyjęto formę *Paschalis Poloniensi archiepiscopo*, zob. *Diplomata Hungariae antiquissima*, ed. G. Györfy, vol. I, Budapestini 1992, nr 124.

⁵ W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Lwów 1890, s. 187, przyp. 2; wyd. 2, Lwów 1893, s. 195, przyp. 2; wyd. 3, Poznań 1962, s. 205, przyp. 16.

⁶ Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, z. 1, Kraków 1937, nr 22.

⁷ M. Gębarowicz, *Polska, Węgry czy Syecylia odbiorcą listu Paschalis II J.L.–L. nr. 6570*, *Kwart. Hist.* 51, 1937, s. 513–553.

⁸ Ibid., s. 553.

⁹ G. Laubda, *List papieża Paschalis II do niewidomego [recte: niewiadomego] arcybiskupa polskiego z początku XII wieku. Przyczynek do dyskusji nad faktem biskupa krakowskiego Stanisława*, „Sobótka” 26, 1971, s. 415–434; tekst częściowo zmieniony przez autora w 2004 r. w: tegoż, *Szkice historyczne X–XI wieku. Z dziejów organizacji Kościoła w Polsce we wczesnym średniowieczu*, Poznań 2004, s. 431–450 (z posłowiem, s. 469 n.).

¹⁰ J. Karwasińska, *Archiepiscopus Poloniae — Archiepiscopus Gneznensis. O adresacie [i o dacie] bulli Paschalis II*, *St. Źródł.* 28, 1983, s. 41–50; przedruk z poprawkami w: tegoż, *Wybór pism*, [cz. 3:] *Źródła archiwalne*, red. T. Dunin-Wąsowicz, Warszawa 1998, s. 197–212.

¹¹ I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, *List Paschalis II do arcybiskupa polskiego w świetle zasad dyplomatyki papieskiej oraz recenzji i emendacji tekstów*, *Rocz. Hum.* 34, 1986, z. 2, s. 308–318.

¹² MPH s. n., t. V, Warszawa 1978, s. 11 n., przyp. 41.

¹³ Por. A. Vetulani, *W poszukiwaniu nowych źródeł*, w: tegoż, *Z badań nad kulturą prawniczą w Polsce piastowskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 76, przyp. 6; U.–R. Blumenthal, *Decrees and the decretals of Pope Paschal II in twelfth-century canonical collections*, „Bulletin of Me-

węgierskiej¹⁴, przeważał pogląd o polskim adresacie listu Paschalisa II. Odosobnionymi oponentami tej tezy pozostawali Marian Plezia¹⁵ oraz Henryk Łowmiański¹⁶, którzy zdecydowanie opowiadali się za węgierskim adresatem, przy czym Plezia wskazywał konkretnie arcybiskupa w Kalocsa. Ostatnio Krzysztof Skwierczyński¹⁷ w gruntownej analizie ponownie zanegował list jako źródło do sprawy św. Stanisława i poparł tezę włoskiego historyka Pietro Zerbiego¹⁸ o jego dalmatyńskim adresacie. Rozstrzygnięcie problemu nie wydawało się możliwe bez nowych świadectw źródłowych. Dostarczył ich angielski historyk Martin Brett, zasłużony wydawca partykularnych źródeł kościelnych¹⁹, a w kanonistyce niekwestionowany autorytet w zakresie trzech zbiorów prawa kanonicznego (*Tripartita*, *Dekret*, *Panormia*), tradycyjnie łączonych z biskupem Iwonem z Chartres († 1115)²⁰.

Pośród odnalezionych przez Martina Bretta w italskim rękopisie *Panormii* z końca XII w. (Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Archivio del Capitolo di San Pietro, rkps G 19bis, k. 51ra–59vb) ineditów papieża Urbana II (1088–1099) i Paschalisa II (1099–1118) znalazła się najwcześniejsza kompletna kopia *Significasti* z nieznanym dotychczas nagłówkiem (preskrypcją): *Strigonie episcopo. Qui in susceptione pallei sunt debitas cautiones apostolice sedi exhibere. Paschalis papa II*. Według kolejności występowania w rękopisie autor wydał i opatrzył komentarzem listy papieża Jana VIII (nr 1), bliżej niezidentyfikowanego Leona (nr 2), Urbana II (nr 6, 8, 10) i Paschalisa II (nr 3, 4, 5, 7, 9), adresowane do arcybiskupów Kolonii (nr 1), Rouen (nr 3, 6), Ostrzyhomia (nr 4, 7), Magdeburga (nr 5), Mediolanu (nr 8), Reims (nr 10) i biskupa Piacenzy (nr 9). Przy edycji listu *Significasti* (nr 7, s. 89 n.) autor dodatkowo podał ważniejsze odmianki z nieznaną dotychczas niekompletną kopii z XIII w. (Göttweig, Stiftsbibliothek, rkps 117 (90), k. 123v; odkrycie prof. Roberta Somerville'a z Nowego Jorku). W dołączonym komentarzu (s. 90–94) Brett krótko scharakteryzował podstawę rękopiśmienną (Boso, *Compilatio prima* z ok. 1191 r., *Liber Extra*, niekompletna kopia z benedyktyńskiego opactwa w Göttweig) oraz dokonał krytycznego przeglądu stanowisk historiografii węgierskiej (Katona, Györffy), polskiej (Kozłowska-Budkowa, Gębarowicz, Plezia, Skwierczyński), amerykańskiej (Blumenthal) i włoskiej (Zerbi).

Z treści listu można ustalić *terminus post quem* za pośrednictwem odniesienia do duńskiego arcybiskupstwa. Asker, pierwszy arcybiskup Lundu, zagwarantował sobie otrzymanie paliusza nie wcześniej niż przed 8 maja 1104 r. Przeciwno hipotezie wiążącej adresata listu z Kalocszą świadczą niejasne początki drugiej metropolii węgierskiej. Kalocsa miała być w XI w. siedzibą metropolii bizantyńskiej, a za rządów króla Kolomana Uczonego (1095–1116) sufraganią Ostrzyhomia. Brett podnosi również, że tekst listu nie dostarcza żadnej informacji, aby starania o palusz odnosiły się do świeżo kreowanego lub wznowionego po pewnym czasie arcybiskupstwa. W odniesieniu do polskiej atrybucji autor odwołał się do negatywnej argumentacji Skwierczyńskiego. Z kolei w przypadku Splitu zauważył, że okres ten jest szczegółowo przedstawiony w *Kronice* Tomasza Archidiacona († 1268), który wyraźnie zaprzecza jakoby arcybiskup Manasses (1112–1115) został konsekrowany przez papieża. Wspominał również, że nazwa Splitu nie występuje w tradycji rękopiśmiennej listu *Significasti* (nb. dotyczy to także Kalocsy).

Zdaniem autora zastrzeżeń nie wzbudza powiązanie listu z Ostrzyhomiem. Nowy przekaz źródłowy listu *Significasti* zinterpretował jako wczesny etap zabiegów arcybiskupa Wawrzyńca (ok. 1105 — po 1116) o nadanie paliusza, odroczone w skutek nieobecności Paschalisa II w Rzymie pomiędzy latem 1106 r. a zimą 1107 r. W konkluzji autor zwrócił uwagę, że w dalszej dyskusji adres w najwcześniejszej kompletnej kopii do arcybiskupa Ostrzyhomia oznacza nie tylko prosty wybór między Splitem, Kalocszą a Polską.

Po wszechstronnej analizie treści listu *Significasti* przeprowadzonej przez Krzysztofa Skwierczyńskiego i cennym odkryciu źródłowym Martina Bretta więcej argumentów zdaje się obecnie przemawiać za metropolitą z Królestwa Węgier (od 1105 r. także Split) niż za arcybiskupem polskim, tj. gnieźnieńskim.

Przemysław Nowak
Instytut Historii PAN
Warszawa

dieval Canon Law” N. S. 10, 1980, s. 23 n.; przedruk w: tejże, *Papal Reform and Canon Law in the 11th and 12th Centuries* (Variorum Collected Studies Series, CS618), Aldershot–Brookfield USA–Singapore–Sydney 1998, nr XII.

¹⁴ Zob. wyżej, przyp. 4.

¹⁵ M. Plezia, *II. Paschalis pápa bullája a lengyel, vagy a magyar érsekhez? (A filológus megjegyzései)*, w: *Opuscula classica mediaevaliaque* [!] *in honorem J. Horváth ab amicis, collegis, discipulis composita* (Klasszika — Filológiai Tanulmányok, 3), Budapest 1978, s. 353–366; tenże, *Dookoła sprawy św. Stanisława. Studium źródłoznawcze*, „Analecta Cracoviensia” 11, 1979, s. 281–291, i osobno, z posłowiem J. Spieża, Bydgoszcz 1999, s. 48–59.

¹⁶ H. Łowmiański, *Król Bolesław II i biskup krakowski Stanisław. Dwie tendencje ustrojowe: jedynowładca i patrymonialna*, St. Hist. 22, 1979, s. 165–197, tutaj s. 193–196 (Aneks: *Czy istniał list Paschalisa II do arcybiskupa „polskiego”*).

¹⁷ K. Skwierczyński, *La bolla di Pasquale II »Significasti frater carissime«: una fonte per la questione di San Stanislao?*, „Quaestiones Mediaevali No-vae” 7, 2002, s. 207–236; tenże, *Recepcja idei gregoriańskich w Polsce do początku XIII wieku*, Wrocław 2005, s. 147–190. Do wersji włoskiej zob. moją zapiskę krytyczną w „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” 59, 2003, s. 624 n.

¹⁸ P. Zerbi, *La «Significasti» di Pasquale II è diretta a un arcivescovo di Spalato? Riflessioni e ipotesi*, w: *Vita religiosa morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X–XI. Atti del symposium internazionale di storia ecclesiastica, Split, 26–30 Settembre 1978*, a cura di A. G. Matanić (Medioevo e umanesimo, 49), Padova 1982, s. 113–153; reedycja w: tegoż, *«Ecclesia in hoc mundo posita». Studi di storia e di storiografia medioevale raccolti in occasione del 70° geneliaco dell'autore*, a cura di M. P. Alberzoni, A. Ambrosioni, A. Lucioni, G. Picasso, P. Tomea (Bibliotheca erudita. Studi e documenti di storia e filologia, 6), Milano 1993, s. 73–112.

¹⁹ Zob. przede wszystkim: *Councils & synods with other documents relating to the English Church*, vol. I: 871–1204, ed. D. Whitelock, M. Brett, C. N. L. Brooke, p. I–II, Oxford 1981.

²⁰ W 2006 r. Martin Brett (Cambridge) i Bruce Brasington (Canyon, Teksas, USA) udostępnił online prowizoryczne edycje krytyczne *Tripartity, Dekretu i Panormii* <<http://project.knowledgeforge.net/ivo/>>; <<http://www.wtamu.edu/~bbrasington/>>.